

Mass Reactions to
Changes in
Post-communist
Societies

REACTIONA MASELOR LA TRANSFORMARILE DIN SOCIETATILE POST-COMUNISTE

RICHARD ROSE, CHRISTIAN W. HAERPFER

Citing several statistics from the former communist countries, the authors offer an analytical study of the mass reactions in the new democracies. They approach by an comparative point of view the societies response to the economic, political and social transformations, determined by the collapse of the communist regime and the establishment of democracy. A very important aspect is the institutional one, concerning both state and public institutions, which is supposed to give a realistic image of the mass perception of the new regime.

"In Europa de Est, rezultatele vor depinde de o serie de evenimente imprevizibile, dar foarte semnificative. Cel mai important lucru este să fii capabil să înveți din ceea ce se întâmplă acolo."

Stephen Marris, fost consultant economic OECD

Democrația nu poate exista în lipsa opiniei publice tot astfel cum nici economia nu poate exista în absența oamenilor. Aceste afirmații simple, dar semnificative în același timp, nu sunt ușor de aplicat atunci când se analizează transformarea sistemelor politice și economice din Europa de Est.¹ Deși accentul tradițional pus pe rolul macro-instituțiilor și pe cel al acțiunilor élitei rămâne necesar și dezn de observat, el nu este însă și suficient, dat fiind că un sistem politic democratic presupune suportul maselor de cetățeni, iar o economie modernă de piață implică participarea fiecărui în calitate de producător și de consumator.

Conceptul de opinie publică a fost dintotdeauna problematic, mai ales în Europa continentală, unde mai curând statul decât glasul poporului a constituit fundamentalul autorității politice. Conexiunile istorice dintre ideea de opinie "publică" și opinie "oficială" sunt demonstate de Elisabeth Noelle-Neumann în *The Spiral of Silence* (1980, capitolul 4); opinia publică constă din punctele de vedere care ar putea (și ar trebui) exprimate în public deoarece susțin poziția oficială a statului. Astfel încât acest concept a fost opus celui de opinie particulară (și neexprimată) care este considerat de

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMĂRIE ...

științele sociale anglo-americane ca fiind opinia publică. În sistemele comuniste, opiniile personale erau privite de stat ca niște opinii potențial subversive. Prin urmare, indivizii și-au însușit ceea ce Nadezhda Mandelstam numea "dualismul lingvistic" pentru a distinge între "ipocrizia instituționalizată" a opiniei publice oficiale și opiniile lor personale (citată în White, 1979, p.111; vezi și Shlapentokh, 1989).

Prăbușirea regimurilor autoritare din estul Europei a fost urmată de apariția, în fiecare societate post-comunistă, a multor institute care, prin intermediul sondajelor eșantionate, examinează cu regularitate opinia publică (vezi Gollin, 1992). Nu se pune problema oportunității unor studii asupra opiniei publice, ci a modalității în care ar trebui realizate. Care sunt întrebările care ar trebui să figureze în asemenea sondaje și care ar fi scopul lor?

Chestionarele nu se scriu singure; întrebările puse reflectă interesul cercetătorilor precum și ceea ce ei consideră ca fiind important. De aceea varietatea căilor de abordare a Europei de Est conduce la utilizări foarte diferite ale aceleiași metodologii. Pot fi identificate cel puțin cinci tipuri de anchete.

(1) Cercetările privind evenimentele curente, deseori prezentate în mass-media, sunt cele mai frecvente, dar și cele mai efemere. Studiile actuale sunt prin definiție în atenția presei, dar aceeași presă nu are timpul sau înclinația spre cercetări în profunzime. În actuala stare de confuzie ce domnește în multe state est-europene, scopul întrebărilor individuale privind personalități și partide efemere sau simboluri ca "piată" sau "democrație" este foarte greu de precizat. Inevitabil, în Europa de Est, celor care organizează asemenea sondaje de opinie le lipsește experiența unor generații, ceea ce-i determină atât pe subiecți cât și pe anchetatori să reducă fenomene complexe la câteva simple legi.

(2) Modelul utilitarist cuprinde întrebări de interes pragmatic imediat al

organizațiilor ce finantează sondajul. Un exemplu familiar este constituit de studiile de piată alcătuite pentru produsele comerciale. În timpul guvernării comuniste, tranzacțiile comerciale se faceau la nivelul elitelor; de exemplu, fostul președinte Nixon reprezenta firma Pepsi Cola în Europa de Est. Astăzi, când consumatorii își pot alege băutura preferată, sondajele departamentului de marketing al firmei Coca Cola își cheionează subiecții dezorientați în legătură cu tipul ambalajului preferat sau ce cred despre concurență. Comisia Europeană a sponsorilor analizează periodic, în Europa de Est și în majoritatea fostelor țări sovietice, atitudinile privind politicele Comunității Europene precum și programele acesteia din regiune (vezi Central and Eastern Eurobarometer, 1993).

(3) Mulți cercetători occidentali utilizează un model întâi. Punctul de plecare este constituit dintr-o listă de atritive ale sistemului democratic sau ale economiei de piată aşa cum sunt ele înțelese în țările OECD. Întrebările sunt puse est-europenilor pentru a vedea cum concep ei standardele vestice ale democrației (vezi Miller et al., 1993). Aceasta este și baza pe care OECD și Fondul Monetar Internațional își structurează statisticile despre activitatea economică din fostele țări comuniste. Dar cercetătorii nu sunt atât de naivi încât să credă că societățile post-comuniste au deja economii de piată sau democrații desăvârșite: modelele-întâi sunt concepute pentru a determina cât de aproape sau cât de departe se află față de acest scop. Acest model conține implicit o presupunere teleologică privind direcția tranzitiei: se presupune că societățile est-europene intenționează să devină la fel ca cele occidentale, cu toate că cercetătorii americani și cei europeni nu sunt de acord în privința modelului ce trebuie adoptat de țările din estul Europei.

(4) Specialiștii est-europeni au la dispoziție o mulțime de modele de origine, care specifică atitudinea și comportamentul maselor influențate sau considerate ca fiind

influențate de ceea ce numim astăzi *ancien régime* (pentru o revistă de specialitate, vezi de exemplu Welch, 1987; Almond, 1990, cap.3,6; Carnaghan, 1992). Cu toate că, formal, aceste regimuri au dispărut, conform unei axiome a socializării multe din atitudinile și modelele comportamentale învățate în primii 10, 20 sau 40 ani din viață rămân efective și ulterior. Noua trăsătură a anilor '90 este aceea că intuițiile și ipotezele bine informate nu necesită o ilustrare prin exemple selective, sau o demonstrație a lipsei lor de adekvare într-un studiu al unei societăți occidentale. Sondajele pot cuprinde sistematic întrebări despre ceea ce fac sau despre ceea ce gândesc oamenii în legătură cu schimbările din jurul lor, în circumstanțe în care truisme vechi și consultarea surselor oficiale se pot dovedi dificile. În prezent, o mulțime de ipoteze privind acțiunile sau intențiile maselor post-sovietice pot fi cercetate datorită datelor obținute prin aceste sondaje.

(5) Modelele tranzitiei sunt în mod logic necesare pentru a evalua dimensiunile și ritmul declinului pe care-l înregistrează atitudinile și comportamentele generate de fostul regim, precum și apariția unor noi comportamente și atitudini compatibile cu scopul unei economii de piață într-un sistem politic democratic. De exemplu, dimensiunile pe care le poate lua un fenomen precum statul la coadă* pot constitui un indicator al progresului către economia de piață; de aceea cu cât raționalitatea determinată de prețuri se substituie patologiilor generate de o economie a penuriei (cf. Kornai, 1992), cu atât mai puțin timp vor petrece oamenii stând la coadă. Trebuie să presupunem drept normă mai curând volatilitatea decât stabilitatea.

Articolul de față analizează modul în care reacția maselor la transformarea societăților post-comuniste poate fi analizată prin aplicarea unui chestionar bazat pe modelul tranzitiei. Acesta este prezent în New Democracies Barometer (NDB) (Barometrul Noilor Democrații, BND), o cercetare multinațională condusă anual de către Societatea Paul Lazarsfeld

din Viena 3.

Dat fiind că cercetarea BND este comparativă, întrebările trebuie să fie în mod necesar fundamentate conceptual: ele nu pot trata doar probleme locale. Cum Barometrul privește evaluarea tendințelor, întrebările nu pot să implice niște evenimente curente efemere. Aici sunt prezentate rezultatele primelor două cercetări, conduse în toamna anului 1991 și în toamna/iarna lui 1992.

Simultaneitatea stresului

Societățile est-europene nu cunosc numai procesul de tranzitie, ci și unul de metamorfoză. Simultaneitatea transformărilor politice, economice și sociale este ceea ce deosebește fundamental această experiență de reconstrucția economică a Europei după 1945, sau chiar de schimbarea regimurilor autoritare mediteraneene în anii '70 (cf. Pridham, 1984; Pereira et al., 1993). Dificultățile întâlnite de Bonn în procesul de integrare a celor cinci Lander est-germane precum și cele apărute cercetătorilor germani în științe sociale în încercarea lor de a explica acest proces de integrare, ilustrează observația făcută (vezi de exemplu Eberwein, 1992). Transformarea întregului sistem nu poate fi înțeleasă dacă se ignoră interacțiunile dintre sfera politică, cea economică și cea socială sau prin simpla afirmație, validă din punct de vedere metodologic dar însă întotdeauna în esență, conform căreia multe fenomene critice pot fi tratate ca și cum ar fi exogene.

De la stresul pseudo-modern la altele noi

Stresul este ceva obișnuit pentru popoarele din estul Europei. Patru decenii de viață într-un regim care respingea existența pieței libere în favoarea unei economii centralizate și menținerii monopolului politic

REACTIA MASELOR LA TRANSFORMARILE ...

de către un partid cu vocație majoritară, au generat o mulțime de stresuri și cauze de stres. Din afară, regimul apărea ca fiind "modern", în măsura în care își permitea să lanseze rachete în spațiul lunar, să construiască blocuri multietajate și să pretindă că asigură locuri de muncă pentru toți-dar nu într-o manieră eficientă. Sistemul a fost foarte bine descris ca fiind "pseudo-modern" (Winiecki, 1988), pentru că, în fond, realitatea era diferită de ceea ce vest-europenii numesc o societate modernă.

Deși Europa de Est, anterioară momentului 1989, era modernă în sensul complexității sale, nu lipseau tensiunile datorate ineficienței cu care funcționau acele instituții complexe. În ciuda unui nivel ridicat de implicare, vechiul sistem nu putea produce o agricultură care să funcționeze eficient trimițându-și produsele de la ferme către orașe; i-a transformat pe orășeni în agricultori de ocazie/cu jumătate de normă (cf. Pryor, 1992; Rose și Tikhomirov, 1993). Multe activități erau limitate din motive explicit politice, cum ar fi comenzile de carte sau călătoriile în străinătate. Pentru a depăsi obstacole, ce nu ar exista într-o societate liberă de piață, est-europenii au fost nevoiți să-și asume activități stresante și să-și cultive, prin diverse alte talente, inventivitatea.

Prăbușirea instituțiilor centralizate ale regimului autoritar a înlăturat una dintre cauzele stresului, dar a înlocuit-o cu una nouă. Est-europenii trăiesc acum într-o economie în care piețele încep să funcționeze, dar nu într-o asemenea măsură încât să fie deja înțelese și anticipate fără nici o dificultate. Un exemplu obișnuit ce ilustrează noul stres este constituit de instabilitatea ratelor lunare ale inflației. Diversitatea partidelor angajate în competiția pentru câștigarea voturilor precum și fragilitatea multor coaliții guvernamentale generează un alt factor de stres. Chiar dacă aceste noutăți sunt binevenite, ele reprezintă noi provocări și cauze de stres atât pentru indivizi cât și pentru familiile lor.

In mijlocul atât de stresuri și incertitudini provocate de aceste schimbări,

observarea comportamentelor individuale reprezintă complementul necesar pentru studiul transformărilor la nivelul macrosistemului și aceasta datorită faptului că depășirea procesului în întregul său depinde de felul în care indivizii răspund la fel de bine cum prevăd instituțiile. Într-un sistem post-autoritar, indivizii nu mai sunt participanți pasivi la luarea decizilor. Crearea societății pluraliste presupune înlăturarea necesității de a reacționa la stres prin demonstrarea loialității sau prin dovedirea excesului de zel. În schimb oamenii pot evada de sub controlul statului (cf. Hirschman, 1970). Statisticile oficiale vor exagera restrângerea activității economice atunci când accentul se va transfera din sfera oficială în cea neoficială, transfer ce permite obținerea succesului în confruntarea cu stresul provocat de noile transformări.

Timp de două generații, anchetele asupra opiniei publice în democrațile stabile au demonstrat că atât interesul public cât și cunoștințele politice și cele macro-economice sunt limitate 4. A-i confrunta pe est-europeni cu un inventar de întrebări ce se referă la o societate în care nu au trăit sau despre care au doar cunoștințe superficiale este ca și cum răspunsurile să ar constituie într-un artefact produs doar de interesele cercetătorului, nereflectând comportamentul sau valorile subiectului.

Logica Barometrului Noilor Democrații

Atenția se concentrează asupra unui număr limitat de probleme astfel încât acestea să fie circumscrise experienței sau capacitateii de înțelegere a majorității subiecților, iar un procent scăzut de indeciși ("nu știu") indică atingerea acestui scop. Cum trecutul este familiar tuturor, el a constituit punctul de plecare pentru Barometrul Noilor Democrații. Oamenilor li se cere să evalueze ceea ce au experimentat cel mai mult, și anume

experiență de zi cu zi, într-un regim comunist. Adulțul mediu are 40 ani și are o experiență de mai bine de 25 ani de viață într-o economie centralizată și dirijată de către un partid unic. Incertitudinea caracterizează evaluările noului regim în care amatori și convertiți (sau dezertori) ai fostului regim încearcă să pună în funcțiune instituții care nu au dat nici un rezultat promițător în experiența lor. În măsura în care dificultățile prezente sunt privite drept consecințe ale evadării din insatisfacțiile trecutului (cf. Rose, 1992) atunci o guvernare inefficientă dar reprezentativă poate fi preferată unui sistem efectiv autoritar. În mod alternativ, o economie aflată în convulsiile unei privatizări "sâlbaticice" poate fi mai puțin acceptată decât previzibilitatea unei economii dirigate.

Dată fiind amploarea schimbărilor cerute de transformarea economiei, cuestionarul Barometrului Noilor Democrații cuprinde inițial întrebări referitoare la comportamentele economice observabile în economiile oficiale și neoficiale, monetizate sau nu. Activități cotidiene cum ar fi cultivarea legumelor, statul la coadă, cooperarea cu prietenii și vecinii sau plata "bacășisului" pentru a obține ceva sunt simptome ce ilustrează persistența strategiilor de suprviețuire de altădată. Colectarea acestui tip de date înlătură pericolul de a prezenta drept activități economice monetare relații în care moneda (națională sau dolarul) nu este întotdeauna evidentă ca mijloc de schimb; rata lunară a inflației cunoaște cote ridicate și instabile; iar sistemul de prețuri cuprinde atât prețuri de piață cât și cele ce pot varia în funcție de regiune (cf. Hanson, 1993).

In general, speranțele de viitor sunt integrate unui model dinamic de transformare. În măsura în care oamenii își păstrează speranțele, atunci o mare parte a disconfortului actual poate fi tolerată în calitatea sa de preț ce trebuie plătit în contul beneficiilor viitoare. Chiar dacă prezentul apare mai dificil decât trecutul, și acest lucru poate fi acceptat dacă el face parte din procesul de creare a unei societăți viitoare

pentru care dificultățile trecute și actualele neliniști sunt neesențiale. Barometrul Noilor Democrații cere oamenilor să evaluateze nu doar starea lor de bunăstare trecută și prezentă, economia națională și sistemul politic, dar și să spună ceea ce cred că-i așteaptă în viitor. Compararea peste timp poate astfel să arate în ce măsură o evaluare curentă a economiei (oricăr de rea ar fi ea) poate reprezenta o îmbunătățire față de "groatnicul" trecut și un pas spre "bine" în viitor- sau dacă este un pas în direcția unei înrăutățiri a situației în viitor.

Dimensiunea comparativa

Barometrul Noilor Democrații este o cercetare multinațională ce acoperă majoritatea țărilor din centrul și estul Europei. Prima cercetare a inclus șapte țări: Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România, Slovenia și, ca țară occidentală de comparație, Austria, țară centrală a regiunii timp de secole, dar care, în virtutea tratatului de pace din 1955, nu făcea parte din sfera de influență sovietică din estul Europei. A doua cercetare s-a extins prin adăugarea Bielorusiei, a Ucrainei și a Croației, iar cercetări separate s-au desfășurat în Republica Cehă și Republica Slovacă.⁵ Austria nu a fost inclusă în cea de-a doua anchetă, dar revenirea sa este programată pentru cea de-a treia cercetare anuală.

In aceste circumstanțe fără precedent ale transformărilor, pentru a avea un profil unic al opiniei dintr-o singură țară, lipsește un standard ce ar permite evaluarea răspunsurilor între "înalt" și "scăzut" sau "bun" și "râu".

Datele obținute din mai multe țări fac posibilă compararea răspunsurilor dintr-o țară cu cele din alte 10 sisteme post-comuniste.⁶ De exemplu, putem aprecia informația conform căreia 25% dintre unguri ar fi de acord cu dizolvarea Parlamentului și a partidelor, ca reprezentând "media", din

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMĂRILE ...

moment ce această cifră diferă doar cu 1% față de media generală pentru 10 societăți din estul și centrul Europei- diferență explicabilă datorită fluctuațiilor dependente de eșantionare.

Societățile post-comuniste diferă în funcție de distanțarea lor față de vechiul regim. Intuitiv, ne-am așteptă să găsim Republica Cehă sau Ungaria, într-un fel, "înaintea" fostelor republici ale Uniunii Sovietice sau îmaintea celei mai ortodoxe țări din blocul răsăritean, Bulgaria. Ideea comparațiilor timp-spațiu este implicită în afirmațiile privind țările Europei Centrale ce tind să atingă nivelul Europei occidentale, iar țările est-europene sau cele aparținând CSI aspiră la statutul celor din Europa Centrală (cf. Centrul European, 1993). Dimensiunile zonei cercetate prin intermediul BND permit o evaluare referitoare la măsura în care toate sistemele post-comuniste sunt similare sau la distanța dintre "estul" Europei de Est și "vestul" Europei de Est. Cum Barometrul își repetă întrebările în fiecare an, se pot face comparații în timp atât în interiorul țărilor cât și între țări. În ciuda enorimei scăderi a popularității actualului guvern ungar și a apariției unui grup naționalist extremist în Parlament, procentajul persoanelor favorabile dizolvării Parlamentului a rămas neschimbăt de la prima cercetare a BND (Rose și Haerpfer, 1993, Tabelul 16). Datorită unei mici diferențe de abordare a țărilor, media calculată de BND pentru compararea tendințelor se bazează pe compararea a șapte țări-Bulgaria, Republica Cehă, Republica Slovacă, Ungaria, Polonia, România și Slovenia-ce au făcut obiectul cercetării atât în toamna 1991 (BND-I) cât și în toamna/iarna 1992 (BND-II).

Din punct de vedere metodic, cercetările BND sunt similare, realizându-se interviuri pe un eșantion național reprezentativ din populația adulță a fiecărei țări, eșantion selectat prin metoda probabilității aleatoare, stratificat conform datelor de recensământ, subiecții fiind selectați după principiile ESOMAR

(Societatea Europeană pentru Studii de Marketing). Interviurile au fost realizate direct (face to face) iar eșantioanele au fost alese astfel încât să asigure o reprezentativitate satisfăcătoare în funcție de sex, vârstă, educație, regiune, zonă urbană/rurală. În fiecare țară, numărul de interviuri a fost de 1000; în total au fost intervievate 10518 persoane. Dimensiunea eșantionului din fiecare țară a permis o eroare de eșantionare de doar 2 sau 3%, cu mult inferioară limitei de 10% sau 20% de la care se înregistrează diferențe semnificative în interiorul unei țări sau între țări.

Comportament economic și evaluări

Atât non-marxiști cât și marxiști sunt de acord asupra următoarei afirmații: condițiile economice influențează atitudinile politice și sociale. Dar generalitatea acestei afirmații ridică o întrebare: ce fel de condiții economice? Este vorba oare de condițiile materiale ale societății considerate în totalitatea ei? Dacă lucrurile stau astfel, atunci vor aplica inflația, spre exemplu, la nivel general, în timp ce alții vor considera o variație în ceea ce privește impactul acestui fenomen, deoarece doar o minoritate limitată a populației este direct afectată de somaj. La nivel individual, bunăstarea economică se măsoară de obicei prin bani, dar în societățile est-europene aflate în tranziție, banii nu reprezintă o măsură adecvată datorită afișărilor lunare ale inflației aflate în creștere cât și modificărilor substanțiale ale prețurilor. Independent de măsurile monetare, bunăstarea materială poate fi determinată prin indicatori obiectivi, cum ar fi posesia unor bunuri de consum (autoturism sau televizor color), sau subiectivi, cerând subiecților să evaluate condiția lor financiară prezentă prin comparație cu starea lor trecută sau cu actualele condiții ale celorlalți.

Cele mai importante evaluări

economice nu trebuie să fie egocentrice; studiile electorale din Statele Unite au arătat că ele pot fi și sociotropice fiind bazate pe evaluări ale economiei naționale (vezi Kinder și Kiewiet, 1981). Dacă indivizii consideră că starea economiei naționale este bună, atunci ei pot răspunde pozitiv la schimbări-chiar dacă starea lor nu a fost imediat îmbunătățită. În mod similar, dacă somajul este în creștere, atunci indivizii pot reacționa negativ, chiar dacă ei însăși nu sunt someri sau nu au această perspectivă în viitorul apropiat. Evaluările sociotropice sunt deosebit de relevante în estul Europei, deoarece problemele ridicate de transformări sunt deopotrivă politice și economice iar din partea noului regim se așteaptă să înlăture dificultățile create de vechiul regim.

Existența simultană a mai multor economii

Transformarea presupune destrămarea instituțiilor create de economia planificată. Patologia fostei economii centralizate a fost în mare măsură subestimată de către marea majoritate a analiștilor și a fost exacerbată de multe transformări ulterioare. Deoarece statisticile oficiale se concentrează aproape exclusiv asupra economiei oficiale, reducerea acesteia din urmă este pusă în evidență în detrimentul celorlalte tipuri de economii.

Intr-o economie monetară, slujba este necesară pentru a supraviețui. Somajul este o perspectivă sumbră deoarece implică pierderea venitului necesar pentru a cumpăra ceea ce este util existenței (cf. Offe și Heinze, 1992). În economiile centralizate, locul de muncă și salariul erau garantate pentru fiecare-dar economia nu producea suficient pentru a asigura un venit care să facă față tuturor nevoilor, astfel încât oamenii trebuiau să recurgă la o mulțime de economii "secundare" sau "nereglementate" (vezi de exemplu Grossman, 1977; Katsenelinboigen,

1977). Acest comportament a fost menținut în economiile de tranziție. Doar 35% afirmă că slujba le permite să-și cumpere toate cele necesare; două treimi spun că salariul este insuficient (Tabelul 1). Procentajul celor ce câștigă suficient de pe urma slujbei lor s-a schimbat doar cu 4% în decursul unui an, așa cum reiese din răspunsurile înregistrate de BND-I și BND-II.

Contrastul dintre economiile de tranziție și un sistem stabilizat al economiei de piață este accentuat prin comparația cu Austria. Deși austriecii, asemenea altor cetățeni din celelalte țări cu economii de piață, pot fi nemulțumiți de salariile lor, cercetarea BND-I a arătat că 72% din austrieci câștigă suficient datorită slujbei lor, un procent dublu față de economiile BND ce resimt efectele celor patru decenii de planificare centrală (cf. Rose și Haerpfer, 1992, Apendice Tabelul 1).

*Tabelul 1
Insuficiența câștigurilor datorate slujbei*

	BND-I	BND-II	Modificare (% salariati satisfăcuți de câștig)
Tendințele țărilor			
Bulgaria	28	29	1
Republika Cehă	46	53	7
Republika Slovacă	39	38	-1
Ungaria	25	26	1
Polonia	38	34	-4
România	44	43	-1
Slovenia	34	58	24
Tendința BND	36%	40%	+4%
Tări suplimentare, BND-II			
Belarus	-	22	
Ucraina	-	23	
Croatia	-	28	
Media: noile țări		24%	
Media generală, BND-II		35%	
Austria, BND-I, 1991			72%

Intrebare: Câștigați destul de pe urma slujbei dvs., suficient pentru a vă cumpăra strictul necesar? Totalul nu cuprinde pe cei ce au răspuns: suficient sau aproape suficient. Alte răspunsuri: nu suficient de mult sau deloc.

Răspunsul la întrebarea "Cum trăiesc oamenii cu un salariu de 10\$ pe săptămână?" este: "Nu reușesc să trăiască

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMările ...

astfel". În loc să se bazzeze doar pe venitul provenit din salariul oficial, oamenii își suplimentează acest venit prin activități în diverse domenii ale altor economii monetarizate sau nu (vezi Rose, 1992a, Tabelul 1). Nouă economii diferite pot fi identificate. Economiiile oficiale sunt legale și monetarizate. Aproape fiecare cămin are cel puțin un salariat, iar majoritatea, doi salariati. Aproape fiecare cămin este de asemenea implicat în economiile sociale pentru care nu banii sunt cei care și schimbă proprietarul: ele nu sunt înregistrate oficial. Într-o economie de piață, unele activități de acest gen sunt luate drept hobby-uri sau sunt făcute din prietenie. Dar semnificația lor nu este aceeași: în societățile aflate în tranziție a cultiva legume nu reprezintă o pasiune pentru timpul liber ci o modalitate prin care majoritatea oamenilor încearcă să înlătăruască lipsa de pe piață.

Atunci când venitul este insuficient, indivizii încearcă să aibă două slujbe plătite, una oficială și alta neoficială într-o economie necivilă, în care câștigurile nu sunt nici taxate nici declarate. Aceste activități, deși semnificative din punct de vedere economic, nu sunt atât de răspândite pe cât ar dori să sugereze evidența anecdotică. În timp ce oferta de muncitori dispuși să lucreze în cadrul acestor "cash-in-hand shadow" economii este mare, cererea efectivă este limitată pentru că lipsesc banii pentru salarii.

Așa cum investitorii din economiile de piață realizează combinații antreprenoriale, la fel și familiile își combină activitățile în diferite portofolii, în funcție de agresivitatea sau de pasivitatea fiecăruia. Pentru a stabili care tip de economie este mai important, cercetările BND cer fiecărei persoane să aleagă între două tipuri de economii mai importante pentru căminul lor. Cea mai comună strategie casnică, reprezentată de 53% dintre familiile interviewate prin BND-II, este una de repliere având o direcție defensivă pre-modernă, prin care o familie se bazează pe o economie socială nemonetarizată. Deși această strategie poate fi rațională la nivel microeconomic, ea contrazice strategiile

macroeconomice de investiții pentru o creștere pe termen lung. Continuarea unei politici ofensive de întreprinzător reprezintă alegerea a 23% dintre familiile est-europene, care combină veniturile provenite din ambele economii, cea oficială și cea necivilă. În timp ce acest set de investiții este rațional la nivel individual, el nu reprezintă o bază de investiție pentru marile întreprinderi economice, care sunt prea complexe pentru a putea fi conduse ca niște activități de scurtă durată ce se pot prevala de obligația de a plăti taxe. Cei vulnerabili sunt ușor de reperat deoarece ei se bazează doar pe economia oficială. Indiferent de standardul actual de viață, acest grup este cel mai expus prejudiciilor provocate de schimbări. Acest grup reprezintă 15% din familiile celor interviewate de BND-II. În mod paradoxal, marginalizații sunt mai puțin expuși riscului transformărilor, deoarece ei subzistă la marginea societății; mai curând economiile sociale decât cele legal sau ilegal monetarizate, sunt cele mai importante pentru acest grup de 9% (pentru analize detaliate, vezi Rose, 1993).

La nivelul căminului, o strictă reducere a bugetului este inevitabilă. Primul obiectiv al unui cămin este de a adapta resursele în funcție de consum astfel încât standardul de viață să fie menținut un timp nedefinit, oricără de mult ar varia nivelul stabilit oficial. O familie nu poate consuma mai mult decât poate cumpăra cu ceea ce câștigă, produce sau primește de la prietenii, sau din economii ori din banii împrumutați de la prietenii.

Majoritatea reușesc să supraviețuască datorită resurselor provenite din multiplicitatea economiilor. În Barometrul Noilor Democrații-II, 63% au declarat că pot să se întrețină un timp nedefinit. Procentajul acesta era cel mai ridicat, 72%, în Republica Cehă, și 55% sau mai mult în celealte țări cu excepția Bulgariei. Tendințele țărilor BND ilustrează faptul că proporția generală capabilă să supraviețuască rămâne stabilă. Cei care

reușesc acest lucru sunt cu aproape un sfert mai puțini decât austriecii sau decât britanicii (Tabelul 2). În plus, chiar dacă majoritatea fac față dificultăților, standardul de viață la care se atinge poziția de echilibru este mult mai scăzut în România sau în Ucraina decât în Marea Britanie sau Austria.

Tabelul 2

Supraviețuirea datorată multiplicării economiilor

	BND-I	BND-II	Modificare (% persoane ce supraviețuiesc fără a se împrumuta sau a cheltui economii)
Tendințele țărilor			
Bulgaria	42	45	3
Repubica Cehă	69	72	3
Republica Slovacă	59	65	6
Ungaria	68	64	4
Polonia	72	62	-10
România	56	60	4
Slovenia	69	70	1
Tendința BND	62%	63%	1%
Țările suplimentare, BND-II			
Belarus	-	61	
Ucraina	-	55	
Croatia	-	58	
Media: noile țări	58%		
Media generală, BND-II	61%		
Economiile OECD			
Austria, 1991	83%		
Marea Britanie	84%	82%	

Intrebare: In ultimul an, familia dvs. : a economisit bani, a supraviețuit la limită, a cheltuit din economii, a împrumutat bani sau a cheltuit din economii și a împrumutat bani? (Cifrele de mai sus reprezintă răspunsurile celor care au declarat că au economisit bani sau au reușit doar să supraviețuiască)

Surse: Datele din Austria provin din BND-I; datele referitoare la Marea Britanie din decembrie 1991 și din decembrie 1992 provin din sondajele britanice Gallup.

In economiile în tranziție, rămân importante diferențele tipuri de economii ce au operat în umbra economiei centralizate. În timp ce doar o treime din familii câștigă strictul necesar în urma salariului lunar, proporția celor capabile să se descurce, aproape se dubleză datorită implicării în alte

tipuri de economie. Cu cât societatea este mai supusă stresului, cu atât crește importanța implicării în economiile neoficiale. În Bielorusia, Ucraina și Croația, numărul celor ce se descurcă datorită economiilor multiple este mai mare decât numărul celor ce trăiesc din salariul lunar (cf. Tabel 1 și 2). Același lucru este valabil și în Ungaria; atingerea unui standard ridicat de viață implică mai mult decât o singură slujbă.

Dimpotrivă, într-un sistem de piață, implicarea în mai multe tipuri de economie are o importanță foarte limitată. În Austria, 72% obțin venituri suficiente pentru a-și asigura traiul, în timp ce procentul corespunzător țărilor BND este de doar 35%. Cu toate acestea, în Noile Democrații, un procent suplimentar de 26% sunt capabili să trăiască din resursele provenite din economiile neoficiale. În Austria, economiile adiționale sunt menționate doar de 11%, ceea ce înseamnă că activitățile economice suplimentare sunt preocupări pentru timpul liber sau reprezintă mai mult un refugiu ocazional decât o parte a unei strategii de supraviețuire.

Problema critică a celor ce nu reușesc să supraviețuiască se referă la natura condiției lor: temporară sau de lungă durată. Pentru multe familii, dificultățile apar ca fiind temporare. Sondajul realizat în Ungaria, în 1992, arată că o familie este mult mai obișnuită să supraviețuiască ocazional fără încălzire centrală sau fără combustibil pentru autoturismul lor decât lipsa acestora timp de un an întreg. Cei care au nevoie de protecție socială pe termen lung reprezintă deci o fracțiune a unei minorități.

Evaluări egocentrice-retrospectivă și perspectivă

Intr-o economie centralizată, condițiile materiale au contribuit la o atitudine ambivalentă a maselor. Pe de o parte, era vorba de siguranța locului de muncă-dar

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMĂRILE ...

salariile nu reprezentau o sursă de prosperitate din cauza patologilor unei economii de penurie. Statul la coadă, cea mai familiară formă de stres, era rezultatul nevoii de a căuta și de a aștepta procurarea unor bunuri ce pot fi găsite fără nici o dificultate pe rafturile magazinelor într-o economie de piață. Procentul celor ce dețin un autoturism variază de la 59% în Croația și 58% în Republica Cehă la o distanță remarcabilă față de datele din Marea Britanie -la 29% în România și 22% în Ucraina, nivele atinse de către Marea Britanie cu trei decenii în urmă. În mod similar, procentul posesorilor de televizoare color variază de la 85% în Croația și 84% în Republica Cehă la 28% în România (Rose și Haerpfer, 1993, Tabelul 2).

Transformarea economiilor a creat motive suplimentare pentru o atitudine ambivalentă. Pe de o parte, introducerea piețelor a redus timpul pe care este-europenii îl petrecu sănătă la coadă. În Polonia și în Ungaria, doar 9% declară că un membru al familiei lor trebuie să petreacă o oră pe zi căutând produse în magazine sau sănătă la coadă. De altfel, proporția este-europenilor ce au declarat că își petrec mult timp sănătă la coadă a scăzut cu nouă procente din toamna 1991 până în toamna 1992. Doar în Belarus (60%) și în Ucraina (50%) mai există persoane ce-și petrec cel puțin o oră pe zi sănătă la coadă (Rose și Haerpfer, 1993, Tabelul 1).

Dar, prin introducerea mecanismelor de piață, șomajul a devenit o perspectivă reală pentru milioane de oameni, datorită necesității de a abandona o mulțime de angajați pentru creșterea productivității. Schimbarea locului de muncă este un lucru normal într-o economie de piață, presupunând că oamenii sunt pregătiți pentru această posibilitate și că firmele se pot adapta astfel încât indivizi să poată găsi de lucru în acele domenii pentru care sunt pregătiți. Atât timp cât indivizi sunt în șomaj mai mult de câteva săptămâni sau de câteva luni, șomajul generator de conflicte poate fi considerat un cost necesar cerut de flexibilitatea economică.

Răspunsul la întrebarea "Care este nivelul maxim al șomajului?" nu se pune în termeni procentuali ci în funcție de perioada de timp. Șomajul pe termen scurt este preferabil celui de lungă durată. Dacă durata medie a șomajului este, să spunem de sase săptămâni, atunci o rată anuală a șomajului de 8% ar implica mai mult de o jumătate din forța de muncă în procesul de schimbare a locurilor de muncă pe timp de un an. Astfel, o mare parte a șomajului pe termen scurt va avea drept efect pozitiv deplasarea salariaților de la un loc de muncă la altul.

În Noile Democrații, o mare parte a șomajului este mai degrabă unul tranzitoriu decât de lungă durată. Printre cei care au fost someri într-o anumită perioadă a anului trecut, două treimi nu mai sunt în această situație (Tabelul 3). Reversul se situează la un nivel ridicat în condițiile exceptionale ale Croației, Ucrainei și Bielorusiei, unde insecuritatea mai curând decât șomajul de lungă durată, pare să fie caracteristica principală. Chiar în mijlocul transformărilor, patru cincimi nu sunt personal afectați de șomaj: fie lucrează în timpul anului sau sunt pensionați, fie se află într-o altă poziție în afara pieței de muncă. Oamenii pot fi indirect afectați de șomaj, în timp ce alții își pierd serviciul oficial dar și reversul este adevarat: majoritatea somerilor este-europeni trăiesc într-un cămin în care cel puțin o altă persoană are o slujbă oficială.

Tabelul 3

	Experiența șomajului				
	Someri curenți	Anul trecut	Anul tot	Angajați anul	Forța de muncă ext.
	(% subiecți adulți)				
Bulgaria	13	8	21	42	37
Republica Cehă	3	10	13	58	29
Republica Slovacă	7	14	21	52	28
Ungaria	9	6	15	53	31
Polonia	11	10	21	41	38
România	5	8	13	48	38
Slovenia	7	5	12	45	42
Belarus	2	12	14	65	21
Ucraina	2	13	15	59	26

	Someri	Anul curent	Anul trecut	Angaja ti tot anul	Forța de muncă ext.	(% subiecți adulți)
Croația	5	34	39	52	10	
Media generală, BND-II	6%	12%	18%	52%	30%	

Datele sunt calculate pentru toți subiecții în vîrstă de peste 18 ani, inclusiv pensionari, studenți, casnici precum și alte persoane neintegrate în domeniul forței de muncă. Clasificarea somerilor s-a făcut pe baza răspunsurilor la două întrebări: (1) Anul trecut ati fost somer(ă) pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp?; (2) Sunteți angajat(ă) în momentul de față?

Inflația este mult mai vizibilă și se infiltrează mult mai rapid decât somajul; de aceea, tranziția de la o economie ce nu cunoaște fenomenul pieței la o economie de piață presupune o schimbare radicală a prețurilor relative, schimbare ce va influența în special produsele ce fuseseră până acum subvenționate. Reacția guvernelor a fost să extindă volumul masei monetare, ceea ce a generat o dublare sau chiar o triplare a ratei inflației. În perioadele în care inflația este puternică, tendința de a fixa ratele lunare maschează efectul cumulativ al inflației, deoarece fiecare creștere lunară se adaugă creșterilor precedente. De exemplu, o rată lunară a inflației de 10% poate produce o creștere cu 3000% a prețurilor în patru ani, iar o rată lunară a inflației de 20% va determina o creștere cu 3000% în 19 luni.

Inflația este cauza altor neliniști, diferite de cele produse de somaj. Din moment ce majoritatea oamenilor sunt angajați, prima întrebare care se pune este următoarea: "Care este puterea de cumpărare a acestor salariai?". Pensionarii sunt de asemenea afectați de această problemă a puterii de cumpărare, cu atât mai mult cu cât economiile lor au fost risipite, într-o măsură mai mare sau mică, datorită creșterii puternice a ratei inflației după 1989.

Când est-europenii sunt întrebați dacă somajul sau inflația reprezintă cel mai mare pericol pentru familiile lor, 61% aleg

inflația ca fiind cea mai mare amenințare, ceea ce înseamnă mai mult de jumătate din numărul celor afectați de somaj. Această observație nu este valabilă doar în țările în care somajul nu atinge cote ridicate (de exemplu, în Ucraina, 74% consideră inflația ca fiind cea mai mare problemă), ci și în țările în care somajul de lungă durată se află în creștere, ca de exemplu în Bulgaria (55%) și în Ungaria (57% sunt mai afectați de inflație) (Rose și Haerpfer, 1993, Tabelul 4).

Cu toate că scopul tranziției promise este prosperitatea viitoare, rezultatul imediat presupune mai multe costuri. În fiecare din Noile Democrații, o majoritate absolută consideră că situația căminului lor s-a înrăutățit astăzi față de acum cinci ani, iar media generală BND-II este de 65%. Doar 14% afirmă că poziția economică a familiei lor s-a îmbunătățit față de 1989, iar restul consideră condițiile neschimbate.

Tabelul 4

Nivelul asteptarilor

	Se așteaptă ca standardul de viață să înregistreze o:			
	Stagnare	Ameliorare	Inrăutățire	Diferență rare
Tendințele țărilor				(% în fiecare grup)
Bulgaria	52	26	22	+30
Repubica Cehă	56	27	17	+39
Slovacia	51	23	27	+24
Ungaria	46	29	25	+21
Polonia	33	34	33	0
România	58	27	15	+43
Slovenia	66	26	8	+58
Tendința BND (Media BND-I)	52	27	21	+31
Tări suplimentare, BND-II				
Belarus	37	31	32	+5
Ucraina	49	25	26	+23
Croația	75	19	6	+69
Media: noile țări	54	25	21	+33
Media generală, BND-II	52%	27%	21%	+31%

* Diferența = Ameliorare-Inrăutățire

I: Care credeți că va fi situația economică a căminului dvs. peste cinci ani: mult mai bună,

REAȚIA MASELOR LA TRANSFORMĂRILE ...

puțin mai bună, aproape la fel, puțin mai rea, mult mai rea decât acum?

Logica investițiilor presupune întârzierea satisfacerii unor dorințe imediate pentru a obține beneficii pe termen lung. Dificultățile curente întâmpinate de situația financiară a familiilor pot fi puse pe seama regimului trecut, iar indivizii pot fi pregătiți să suporte costurile tranziției dacă există credința că viitoarele condiții se vor îmbunătăți. Studiile electorale americane au descoperit că speranțele au o influență mult mai importantă decât evaluările retrospective (cf. MacKuen et al., 1992).

Numărul optimiștilor îl depășește pe cel al pesimiștilor; în general, 52% cred în ameliorarea condițiilor peste cinci ani, în timp ce 21% văd condițiile lor înrăutățite (Tabelul 4). Cel mai mare procent de optimiști se înregistrează în Croația; după terminarea războiului, 75% cred într-un viitor mai bun decât prezentul. Slovenii se plasează pe locul al doilea în privința optimismului, datorită integrării istorice a țării lor în piețele europene. Acolo unde optimiștii reprezintă mai puțin de jumătate, grupul de mijloc nu este însă pesimist; se așteaptă doar la niște condiții neschimbante.

In anul ce a trecut între cele două cercetări, BND-I și BND-II, nivelul așteptărilor s-a schimbat foarte puțin. Tendințele țărilor arată că procentajul celor ce se așteaptă la o agravare a situației în următorii cinci ani a crescut cu două procente iar al celor ce se așteaptă la o ameliorare a scăzut cu două procente, în timp ce nu s-a înregistrat nici o schimbare în rândul celor ce se așteaptă la condiții neschimbante. In general optimiștii rămân majoritari, depășindu-i pe cei pesimisti în raport de doi la unu.

Evaluări sociotropice-retrospectivă și perspectivă

Succesul sau eșecul economiei naționale trebuie să fie evaluate în mod diferit

față de situația familiilor luate în parte. Pot fi citate exemple de prosperitate individuală într-o situație în care economia este în recesiune, tot astfel cum economia națională poate să prospere deși câțiva oameni rămân în afara zonei de prosperitate. Datorită unui punct de vedere complementar, evaluările pe care oamenii le fac asupra propriilor situații sunt influențate de condițiile specifice ale fiecărui cămin: astfel este de așteptat ca o familie cu copii mici să aibă mai multe probleme financiare decât o familie de vîrstă medie cu trei salariai și fără copii mici de crescut. Pensionarii au mai puține motive să privească spre un standard de viață mai bun, în comparație cu tinerii ce au o carieră în fața lor.

Barometrul Noilor Democrații cere fiecaruia să compare funcționarea vechii economii planificate cu sistemul economic actual precum și cu imaginea același sistem în următorii cinci ani. Evaluările sunt date pe o scală "paradis/ iad" de la +100 la -100. Folosirea aceleiași gradații pentru evaluarea trecutului, a prezentului și a viitorului facilitează descrierea comparațiilor. De altfel, miciile diferențe ce pot să apară între evaluările pozitive și cele negative nu sunt detectabile pe o scală "de la 1 la 10", care înregistrează doar evaluările mai mult sau mai puțin favorabile. Privind retrospectiv, majoritatea est-europenilor evaluatează pozitiv economia planificată (Tabelul 5). Republica Cehă împreună cu cele două republici ex-iugoslave, Slovenia și Croația, sunt singurele țări în care mai puțin de jumătate evaluatează favorabil vechiul sistem economic. Față de anul trecut se înregistrează o creștere cu șapte procente a celor ce evaluatează pozitiv trecutul.

Tabel 5

Compararea sistemelor economice-trecut, prezent, viitor

	Eco-nomia socia-listă	Siste-mul actual	Peste 5 ani	Viitor-trecut	Viitor-trecut
			(%) evaluări pozitive)		
Bulgaria		59	25	63	4
Cehia		44	55	83	39

Eco-nomia so-cia-listă	Siste-mul actual	Peste 5 ani	Viitor-trecut	Viitor-trecut
	(% evaluări pozitive)			
Slovacia	64	34	73	9
Ungaria	74	29	69	-5
Polonia	57	39	57	0
România	57	32	67	10
Slovenia	46	36	83	37
Tendință				47
BND	57	36	71	+14
(Media BND)	(50)	(34)	(74)	(+24)
Belarus	75	15	42	-33
Ucraina	76	4	42	-34
Croatia	28	22	71	43
Media generală,				49
BND-II	58%	29%	65%	+7%
				36%

I: Aveți la dispoziție o scală pentru a aprecia funcționarea economiei. Evaluarea cea mai favorabilă este +100; cea mai nefavorabilă -100. Unde ati plasa pe această scală:

- (a) Economia socialistă de dinainte de revoluție?
- (b) Sistemul economic actual din țara dvs.?
- (c) Sistemul economic peste cinci ani?

Actualul sistem economic de tranziție este evaluat pozitiv numai în Republica Cehă. În general, mai puțin de o treime apreciază favorabil sistemul actual. Indicii sunt mai scăzuți în Belarus și Ucraina, care sunt implicate în colapsul Uniunii Sovietice, și în Croația, unde războiul este un factor perturbator. În țările care urmează tendința BND, indicele actualului sistem este în ușoară creștere, dar totalul celor ce sunt de acord este de numai 36%. Aceasta reprezintă de-abia o jumătate din procentajul celor care acceptă sistemul aşa cum este de așteptat ca el să se dezvolte în cinci ani.

Chestiunea critică privind evaluările economice negative este de a sti dacă ele sunt semnul unei tendințe descrescătoare ce conduce la colaps, sau un răspuns pe termen scurt la modificările intense și atotcuprinzătoare, mișcare ce ar putea fi inversată și conduce la o viitoare tendință crescătoare. În economiile de piață, ciclurile economice sunt un fenomen familiar: condițiile sunt uneori mai bune, alteori mai

proaste. Si apoi, prin definiție, economiile în transformare sunt lipsite de stabilitate. Trebuie să ne așteptăm ca mariile oscilații din economie și din evaluările populației să arate de asemenea diferențe majore.

Marea majoritate a est europeanilor văd mari șanse în viitor. În raportul BND-II, 71% dau un indice pozitiv viitorului sistem economic, iar o creștere de 36 de procente arată poziția lor față de sistemul actual. Un indice final este acordat și vechiului sistem economic. Structura nu este aceea a unui ciclu strînt al unei economii de piață, ci în formă de J, o cădere adâncă urmată de o creștere.

In timpul ultimelor 12 luni, structura în formă de J a graficului așteptărilor a fost relativ stabilă. În țările care urmează tendința BND indicele vechiului sistem a crescut cu 7 procente în lumina retrospectivă a schimbărilor recente. Poate că totuși ce a fost mai rău a trecut, după cum indică o creștere de 2% în aprobația actualului sistem economic. Cădere de 3% a indicelui așteptărilor extrem de pozitive privind viitorul este mai puțin un semn al deziluziei decât unul al realismului, unde indicii actuali și viitori ai sistemului economic se aliniază treptat. Atât vreme cît nivelul de aprobație a viitorului rămîne la fel de ridicat ca și cel al trecutului, acesta va fi un semn de stabilizare a sprijinului popular acordat economiei de piață.

O societate civilă fragilă dar puternice aspirații democratice

Logica unei societăți civile este ca activitățile de zi cu zi ale oamenilor de rînd să nu fie reglementate în conformitate cu ordinele politice ale regimului. Oamenii de rînd își petrec mai mult timp ca consumatori ai politicilor publice (cum ar fi, să meargă la școală, să primească îngrijiri de sănătate sau să beneficieze de o pensie), decât ca votanți

sau activiști politici (Rose, 1989). În democrațiile deja instaurate, pentru marea majoritate a cetățenilor comportamentul politic este un comportament ocazional. Proportia celor care participă activ în politică și mai ales a celor care adreseză cereri privind acțiuni guvernamentale este foarte mică. Ar fi greșit să descriem oamenii de rând ca votanți, căci rolul de votanți este un rol minor în repertoriul activităților sociale în care individul este angajat (vezi de ex. Almond & Verba, 1963; Verba & Nie, 1972; Parry et al., 1991).

Transformarea sistemelor politice din Europa de est a însemnat crearea unei noi asimetrii. Acolo unde înainte prioritățile statului erau impuse subiecților, astăzi aprecierile indivizilor devin priorități ale statului. Într-o democrație, masele nu au nevoie să acționeze; au însă nevoie de elite care să le reprezinte și să le anticipateze vederile, și mai au nevoie să poată sancționa guvernul votind pentru suspendarea lui. Expresia priorităților populare poate fi măsurată prin sondajele de opinie, iar rezultatele sondajelor de opinie circulă acum cu ușurință în Europa de est. O reprezentare efectivă are însă nevoie de intermediari, de partide politice bine organizate și de grupuri de interes, demne de încredere pentru a reprezenta pe cei în numele celor cărora afirmă că vorbesc.

Instituții intermediare fragile, dar diferențieri clare ale valorilor bunăstării

Într-o democrație, prima instituție reprezentativă sunt partidele politice, dar patru decenii de reguli comuniste au eliminat partidele tradiționale și au împiedicat apariția unor noi concurenți. În asemenea circumstanțe, politica de partid însemna politica în cadrul partidului comunist, ceea ce o făcea deci neattractivă sau stigmatizată

pentru reformatori. Mai mult decât atât, integrarea în partidul de stat a organizațiilor de reprezentare a intereselor, ca uniuile meșteșugărești, însema că atunci când în 1990 au fost introduse alegeri competitive, puține instituții independente puteau organiza partide. Mișcările politice ce se formaseră cu scopul negativ de a protesta împotriva regimului comunist și-au pierdut rațiunea de a fi și unitatea odată cu apariția nouului regim. Astfel de mișcări s-au prăbușit, cel mai spectaculos, în fosta Ceho-Slovacie și în Polonia, iar altele noi nu erau încă cristalizate (cf. Markus, 1992; Roskin, 1993; Dellenbrant, 1993).

Dacă fiind că numai o minoritate acționează ca membri ai unui partid, metoda standard de a măsura legătura dintre indivizi și partide este de a-i întreba dacă și cât de puternic se identifică cu un partid. Întrebați dacă simpatizează cu un partid politic sau cu o mișcare, au răspuns afirmativ numai o treime din est-europeni, și chiar în acest caz ei nu resimt o identificare socială și psihologică foarte puternică (Rose & Haerpfer, 1993, Apêndice tabel 32). Numai în Bulgaria și Slovenia identificarea cu un grup politic a fost exprimată de majoritate. În Polonia proporția acestora este de numai 12%. Aceste rezultate din sondajele de opinie și alegeri sunt în concordanță cu fragmentarea partidelor și cu lipsa de consistență a sprijinului acordat partidelor.

Întrebați care sunt instituțiile sociale în care au încredere, est europenii au răspuns că cea mai mare încredere o au în instituțiile tradiționale ale autorității de stat (tabel 6). În fiecare dintre țările pentru care există date disponibile, armata este instituția care se bucură de cea mai mare încredere, un nivel ridicat de încredere fiind acordat și tribunalului și poliției. Dintre instituțiile non-guvernamentale, biserică (greu acceptabilă ca o instituție de reprezentare liberală) se plasează de asemenea pe un loc înalt.

În Europa de est există astăzi foarte puțină încredere în instituțiile reprezentative. Parlamentul, instituție pre-eminent

reprezentativă în stat, se bucură de încrederea a numai 19% din subiecți, iar în partidele și mișcările politice au încredere aproximativ 14%. Experiența unei vieți trăite sub regimul comunist a condus nu atât la o cerere de noi partide politice, cât a încurajat respingerea procesului politic, iar interpretarea acestuia ca "a-civic" în termenii unui ethos participativ vestic care poate fi însă văzut ca "civil", a încurajat eforturile de eliberare de politica unui partid ce intervine în viața de fiecare zi.

Năîncrederea în partidele politice și în grupurile de interes nu înseamnă însă că est europeanii nu au interese sau valori politice. Dat fiind impactul transformarilor economice, ar fi surprinzător ca populația să fie indiferentă la ceea ce face statul, mai mult chiar, date fiind diferențele rezultate din acest impact, ar fi surprinzător ca populația să fie de acord în aprecierile a ceea ce statul este dator să facă. În democrațiile vestice, diferențele privind interesele economice sunt descrise în termeni de stânga/ dreapta. Stânga favorizează acțiunea colectivă iar dreapta (sau, în termeni economici neo-clasici, liberalii) favorizează inițiativa individuală. Lipset descria (1960) acest fenomen ca "lupta de clasă democratică". În Europa de est, lupta de clasă a fost purtată, în decursul istoriei, pe căi nedemocratice. Liberalismul, în sensul de promovare a unei economii și inițiative politice individuale, a fost slabit, deoarece partidele naționaliste și clericale sunt tot colectiviste. Într-o perioadă de transformări, comuniștii pot părea conservatori prin felul lor de a aborda schimbarea. Toate aceste confuzii fac ca termenii de stânga și dreapta să nu fie folosiți aici.

Tabel 6

Increderea în instituții

	Cehia	Slovacia	Ungaria	Polonia	Medie (% de încredere)
Instituții statale					
armată	42	52	40	63	49
justiție	38	37	40	46	40
poliție	36	35	34	46	38
guvern	48	49	16	22	34
autorități publice, oficiale	27	30	24	23	26

	Cehia	Slovacia	Ungaria	Polonia	Medie (% de încredere)
parlament	19	24	20	12	19
Instituții reprezentative					
biserica	33	45	42	41	40
media	40	39	34	35	37
uniuni					
comerciale	24	31	20	21	24
partide, mișc.					
poliție	20	20	10	8	14

Sursă: Plasser & Ulram, 1993, Tabel 4

Pentru a testa rezistența colectivismului, a fost adresată o serie de șase întrebări presupunând o alegere forțată, ce acopereau un domeniu familiar de alternative economice, ca de exemplu, stat versus responsabilitate individuală. O analiză factorială a răspunsurilor (Rose & Makkai, 1993) arată că patru întrebări, privind egalizarea veniturilor, securitatea materială, proprietatea de stat asupra întreprinderilor și siguranța locului de muncă, reflectă o scară de bază a valorilor individualiste ale bunăstării împotriva celor colectiviste (tabelul 7).

În privința subiecților majore privind bunăstarea, est europeanii au păreri împărțite, după cum este cazul și în Europa de vest. La fiecare patru persoane care cred că statul trebuie să fie responsabil de bunăstarea materială, trei gîndesc că această responsabilitate trebuie să fie a individului. În vreme ce 60% pun pe primul plan siguranța locului de muncă, 40% preferă un serviciu mai bine plătit deși mai riscant. La întrebările privind relaționarea salarialului de îndeplinirea serviciului și întreprinzătorii particulari, între 2/3 și 3/4 au ales alternativa individualistă.

Experiența colectivismului de tip communist i-a făcut pe cei mai mulți să fie individualiști, trei sau patru dintre alternativele individualiste fiind prezентate în tabelul 7. Numărul individualiștilor îl depășește în medie pe cel al colectivistilor cu aproape 2 la 1. În Republica Cehă 64% sunt individualiști, iar în Croația 73%. Colectivistii sunt mai numeroși decât individualiștii în Polonia și Bulgaria, dar în nici una din țări ei nu reprezintă majoritatea absolută. Polonia se distinge prin faptul că grupul cel mai mare

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMările ...

este ambivalent, ceea ce sugerează că învățăminte catolice, conținând elemente colectiviste, generează perspective normative încrucișate (pentru detalii, vezi Rose & Haerpfer, 1993, p.68ff).

Tabel 7

Valori colectiviste vs valori individualiste

	(a) Venituri egale	(b) Statul responsabil pentru bunăstare	(c) Proprie- tate de stat a între- prinderilor	(d) Siguranța locului de muncă
(% de alegere a ideii colectiviste a bunăstării)				
Bulgaria	41	63	47	65
Cehia	10	46	17	48
Slovacia	13	57	27	37
Ungaria	31	60	24	73
Polonia	23	85	31	67
România	22	54	48	69
Slovenia	30	55	20	85
Belarus	22	52	46	65
Ucraina	28	57	52	39
Croatia	29	40	15	47
Media	25	57	33	60
BND II				

Intrebare: Prezentăm un set de opinii opuse asupra problemelor publice. Vă rugăm să spuneți, pentru fiecare percheie de întrebări, care este mai apropiată de viziunea dvs.

(a) Veniturile ar trebui egalizate, astfel încât să nu existe diferențe prea mari

SAU

Realizările individuale trebuie să determine salariul

(b) Statul trebuie să fie responsabil de securitatea materială a fiecăruia

SAU

Indivizii trebuie să fie responsabili în ceea ce-i privește

(c) Proprietatea de stat este cea mai bună cale de a conduce o întreprindere

SAU

Este mai bine ca o întreprindere să fie condusă de întreprinzători particulari care produc bunuri pe care populația vrea să le cumpere

(d) O slujbă bună este una sigură, chiar dacă nu foarte bine plătită

SAU

O slujbă bună aduce mulți bani, chiar dacă nu este sigură

Chiar dacă masa nu se identifică cu partidele politice, în mintea votanților există un sistem politic latent, unde diferențele

dintre valorile individualiste și cele colectiviste sunt durabile. Ele dau seama de stabilirea intereselor grupurilor în societate. Cei mai mulți indivizi, indiferent de denumirea partidului preferat, au idei clare în privința politicilor individualiste și colectiviste. Numai un sfert sunt ambivalenți, în tabelul 7 fiind prezentate două alternative individualiste și două colectiviste.

Un parlament privit cu neîncredere- mai bine decât fără parlament

Stabilitatea unei democrații depinde nu numai de votanții ce aleg un parlament, ci și de parlamentul însuși capabil să facă guvernul răspunzător. Suspendarea parlamentului și a competiției partidelor politice ar însemna un important pas în lătuș de la democrație, către reguli autoritariste. Un regim în care parlamentul este răspunzător în fața electoratului este o nouătate în Europa de est. Cu excepția Cehoslovaciei interbelice, replica tradițională la un regim comunist dominant a fost un regim autoritar în care parlamentul fie nu se reunea fie era o marionetă în mână unor oligarhii. În ultima jumătate de secol, în sase din cele doisprezece state membre ale Comunității Europene parlamentul a fost suspendat iar competiția partidelor interzisă.

Tabel 8

Democrați optimiști și pesimisti

	Democrați optimiști	Autoritariști pesimisti	increzători	neincrezători	(%) pe grup
Bulgaria	54	17	16	13	
Cehia	57	21	15	7	
Slovacia	61	19	13	6	
Ungaria	64	11	13	12	
Polonia	33	24	35	8	
România	66	15	12	7	
Slovenia	82	8	7	3	
Belarus	45	23	19	13	
Ucraina	49	11	25	14	
Croatia	65	29	4	1	
Media					
BND II	57	19	15	8	

Democrați optimiști: Nu ar fi de acord cu suspendarea parlamentului și cred că aceasta nu se va întâmpla. Democrați pesimisti: Nu ar fi de acord cu suspendarea parlamentului dar cred că se va întâmpla.

Autorariști încrezători: Ar fi de acord cu suspendarea parlamentului și cred că aceasta se va întâmpla. Autorariști neîncrezători: Ar fi de acord cu suspendarea parlamentului dar nu cred că se va întâmpla.

Când est europenii au fost întrebăți dacă cred că parlamentul sau partidele politice ar putea fi suspendate în următoarei câțiva ani, două treimi au răspuns că acest fapt nu prea este posibil sau că nu este chiar deloc posibil. Proportia cetătenilor care cred astfel este mai mare în Slovenia; numai 19% cred că parlamentul ar putea fi suspendat. În cele sapte țări BND, încrederea în stabilitatea parlamentului a crescut aproape pretutindeni, un exemplu mai de seamă fiind Slovacia, de la 53% în 1991 la 67% după independență. Polonia a dublat în mod exceptional. Atât în cercetările din BND-I cât și din BND-II, o majoritate a polonezilor a spus că parlamentul poate fi suspendat și partidele interzise (Rose & Haerpfer, 1993, tabel 15).

In contextul istoric al Europei de est, este de înțeles ca mulți oameni să credă că parlamentul poate fi suspendat. Problema critică pentru democrație este dacă oamenii ar fi sau nu de acord ca acest lucru să se întâmple. În medie, 76% ar dezaproba suspendarea parlamentului și a partidelor politice, și apărătorii parlamentului și ai competiției între partide sunt peste tot majoritari. Polonia (43%) și Ucraina (42%) au cele mai numeroase minorități care declară că ar fi de acord cu suspendarea parlamentului.

Un nou regim parlamentar necesită o mobilizare a democraților pentru a înfrunta amenințarea autorariștilor optimiști. Când răspunsurile la întrebările privind posibilitatea de suspendare a parlamentului sunt combinate cu acordul sau non-acordul respondentilor (tabel 8), se întâlnește peste tot o bază întinsă de democrați ce se mobilizează în apărarea parlamentului (cf. Mishler & Rose, 1993). În medie, 57% sunt democrați încrezători și în

plus mai sunt 19% democrați neliniștiți.

Mai puțin de o șesime ar putea fi caracterizați ca autorariști optimiști, ceea ce înseamnă oameni ce ar vrea să vadă parlamentul răsturnat și care cred că asta se poate întâmpla. Acest grup este mai mare în Polonia, 35% și numai autorariștii optimiști sunt mai numeroși decât democrații încrezători. În Ucraina 39% ar vedea binevenită o suspendare a parlamentului.

Chiar și acolo unde parlamentul este instalat în siguranță, pot exista critici larg răspândite la adresa adunărilor reprezentative. În Marea Britanie, de exemplu, parlamentul este considerat prea fragil pentru a putea controla efectiv un executiv puternic, iar în Statele Unite congresul este considerat prea puternic astfel încât devine o piedică ce nu-i permite președintelui să fie un leader puternic. În Europa de est, criticele pot găsi cu ușurință teren. Mulți membri ai parlamentului sunt amatori în politică; ei au fost aleși tocmai pentru că nu au o experiență anterioară a politicii de partid. Alții sunt politicieni de profesie- dar baza lor de formare a fost de obicei tradiția autoritaristă a partidului comunist.

Pretutindeni în Europa, criticii unui guvern "fragil" propun ca alternativă existența unor leaderi puternici. Barometrul Noilor Democrații a întrebat dacă un leader puternic ar putea face mai mult pentru țară decât tot ce se vorbește în parlament. O medie generală BND de 58% preferă guvernarea pe baza dialogului, ca semn al unei democrații consensuale, combină două structuri naționale foarte diferite. În cinci din cele opt țări unde întrebarea a fost pusă- republicile Cehia și Slovacia, Ungaria, România și Polonia- o majoritate substanțială preferă guvernarea pe baza dialogului. În trei țări ce au o slabă sau nu au deloc tradiție parlamentară- Bulgaria, Belarus și Ucraina- o personalitate puternică a fost considerată ca fiind mai bună pentru țară.

Cei care propun prezența unor leaderi puternici nu sunt neapărat împotriva democrației. În Statele Unite și Franța, unii candidați la președinție luptă pentru voturi

REAȚIA MASELOR LA TRANSFORMĂRILE ...

promișind că vor face democrația să meargă mai bine prin leaderi puternici. Mulți susținători ai lui Boris Elțin, din vest ca și din Rusia, susțin că lupta lui crîncenă cu Congresul rus nu vizează răsturnarea democrației ci, ca și cea de a 5a Republică franceză, gaullistă, înlocuirea unei dezbatere destabilizatoare și obstrucționiste cu o acțiune efectivă.

Criticii parlamentului pot fi de două feluri, cei care vor să facă guvernul să meargă mai bine, subliniind libertatea pentru acțiunea leaderilor, și cei care doresc să se dispenseze de reprezentarea democratică, bazîndu-se pe o personalitate puternică necontrolată de nici o adunare reprezentativă. Clasificarea indivizilor în funcție de dacă da sau nu ar fi de acord cu suspendarea parlamentului și a susține un leader puternic creează o discriminare între reformatori și susținătorii autoritariști ai unui leader puternic.

In noile democrații o majoritate absolută, 51%, preferă status quo-ul, adică un parlament care să aibă dreptul de a controla acțiunile unui leader puternic obligînd la dezbatere și la vot înainte ca guvernul să actioneze. Reformatorii, gata să vadă un leader puternic făcînd acțiunea guvernului mai eficientă -nu însă dacă acest leader ar încerca să suspende parlamentul- ocupă următoarea poziție ca număr, 22%. Cei ce se consideră susținători ai variantei ce propune o personalitate puternică în locul parlamentului se limitează la 18% din totalul respondenților. In plus, 9% sunt de două ori dezafectați, ei refuzînd astă să aibă încredere într-un leader puternic cît și în parlament. In consecință, aproape trei sferturi din est european sunt în favoarea stării actuale sau a unei reforme democratice. Chiar în țările unde majoritatea ar dori ca un leader puternic să poarte grija guvernului, nu există o majoritate pentru un leader care să guverneze necontrolat de reprezentanții poporului (Rose & Haerpfer 1993, p.60ff).

Refuzul a ceea ce este cunoscut: regimul comunist

Studiile asupra culturii politice folosesc de obicei un model întărit pentru a evalua sprijinul pentru democrație în Europa de est. O serie de valori normative sunt invocate pentru a evalua democrația, iar evaluările populației indică în ce măsură structura valorică a societății poate fi caracterizată ca democratică, asigurînd aşadar baza cea mai solidă pentru un regim democratic. In acest caz se adresează un mare număr de întrebări pentru a testa aprobarea acestor valori. Răspunsurile pot fi deci factorul de analiză care să arate cîte componente diferite există în cadrul unei culturi democratice, cît de mult sau cît de puțin fiecare dintre componente se bucură de sprijinul popular, și ce caracteristici de atitudine sau social structurale se coreleză cu atitudinile pozitive sau negative în fiecare din aceste elemente (vezi de exemplu Gibson & Duch, 1993). O astfel de abordare presupune că regimurile est europene se bazează în mod necesar pe evaluările populației, o presupunere ce nu se justifică istoric. Rezultă de asemenea că est europeanii sunt la fel de capabili (sau chiar mai capabili) decât vest europeanii în formarea unor judecări fundamentale privind procedurile și valorile politice abstracte, fie că acestea aparțin est europeanilor sau în mai mare măsură Statelor Unite.

O anchetă a evenimentelor actuale întrebă de obicei oamenii dacă sunt sau nu de acord cu noul regim în ansamblul lui. Aceasta are avantajul că se obține o judecată holistică pentru sau împotriva unui complex de instituții care trebuie fie acceptate ca atare sau refuzate. Totuși, răspunsurile la această întrebare nu oferă o bază de comparație cu vechiul regim. Dezacordul în privința noului regim trebuie să fie total (adică actualul regim să fie privit ca fiind mai rău decât orice altă alternativă). Poate fi un dezacord relativ la un ideal îndepărtat (acest regim nu trebuie să

Tabel 9

Regimuri politice comparate - trecut, prezent, viitor

	Regimul comunista	Regimul prezent	Peste cinci ani	Viitor (% indice pozitiv)
Bulgaria	42	55	72	30
Cehia	29	71	88	59
Slovacia	48	58	80	32
Ungaria	68	43	72	-4
Polonia	42	56	69	27
România	35	68	82	47
Slovenia	46	77	87	41
Orientarea				
BND	44%	61%	79%	+35%
BND I	(35)	(59)	(82)	(+47)
Belarus	60	35	46	-14
Ucraina	55	25	49	-6
Croatia	13	42	73	60
Media				
BND-II	43%	53%	72%	+29%

Intrebare: Se dă o scală ce indică cum lucrează guvernul. Cel mai bine este plus 100, cel mai rău, minus 100. Unde pe această scală ati plasa (a) fostul regim comunism? (b) actualul sistem de guvernare, cu alegeri libere și mai multe partide? (c) sistemul de guvernare de peste cinci ani?

In doisprezece luni de experimentare a politicii pluraliste și de eforturi pentru a introduce economia de piață s-au produs în medie mici diferențe în aprecierile asupra regimului, între cele două anchete BND. În țările BND, procentajul de aprobare a regimului actual a crescut cu 2% iar indicele regimului viitor a scăzut cu 3%. Reducerea părerilor extrem de pozitive asupra viitorului nu poate fi considerată o respingere a regimului actual, din moment ce aprobarea continuă să sporească. Este mai bine să o interpretăm ca o evaluare mai realistă a ceea ce poate și nu poate fi îndeplinit într-un sistem democratic (cf. Mishler & Rose, 1993a).

Dacă aprobarea sistemului economic actual prezintă o tendință descreșătoare, aceasta nu se întâmplă și cu evaluările politice comparabile. Există aşadar o distanță de 24 de procente în aprecierile regimurilor actuale din punct de vedere economic și politic (cf. tabel 5 și 9).

Diferențele ce apar în acordarea sprijinului unui regim inefficient se pot explica lăudând în considerare alternativa care se oferă.

trăiască conform unor criterii democratice luate din cărți) sau poate ascunde chiar un acord privind un predecesor mult mai puțin îndrăgit (Rose, 1992).

Cu toate că regimurile comuniste nu mai există, ele rămân experiența politică dominantă a vieții politice a oricărui adult din estul Europei. BND cere respondenților să evaluateze vechiul regim, regimul actual și pe cel de peste cinci ani pe o scară de la rai la iad mergând de la +100 la -100. Ceea ce permite indivizilor să exprime păreri pozitive sau negative în legătură cu vechiul și actualul regim - puțind fi făcute comparații despre care este cel mai grozav sau cel mai groaznic.

Structura generală este clară: diferența dintre cei care preferă regimul actual celui trecut este în medie de 10%, iar cei care privesc viitorul ca fiind mai bun se cifrează la 19% (tabel 9). În noile democrații numai 43% dau un indice pozitiv vechiului regim. Regimul actual este un regim lipsit de experiență; multe din trăsăturile lui mai trebuie încă definite prin acțiuni sau chiar prin constituție. Pentru moment el are un statut politic deosebit de semnificativ: este diferit de regimul trecut. În medie 53% aprobă noul regim. Viitorul nu poate fi cunoscut, și în Europa de est el este absolut nesigur. Cu toate acestea, est europenii sunt optimiști din punct de vedere politic; 72% afirmă că regimul va fi așa cum cred ei în următorii circa cinci ani.

In cadrul acestei structuri largi, există cîteva exceptii semnificative. În Belarus și Ucraina, în ciuda independenței formale față de Moscova, populația privește mai favorabil vechiul regim sovietic decât actualul regim. În Ungaria cel mai mare nivel de toleranță de dinaintea de 1989 rezultă din două treimi ce apreciază pozitiv vechiul regim, și o majoritate negativă în privința celui prezent. Nemulțumirea față de prezent nu înseamnă dorința de întoarcere la comunism, ci este expresia unei nemulțumiri privind guvernul zilei; 72% dintre unguri așteaptă ca regimul să fie satisfăcător în viitor.

Pentru popoarele din Europa de est, nu este vorba de o democrație în stil britanic, german sau american. Alternativa istorică imediată este un stat uni-partid autoritarist. Așa vreme cît acesta va fi apreciat foarte negativ, regimurile pluraliste actuale, oricăr de neplăcute, vor fi preferate de majoritatea pentru perioada de tranziție. Așa cum spunea Winston Churchill în Camera Comunelor în 1947: "Nimeni nu pretinde că democrația este perfectă sau atoateștiutoare. S-a spus într-adevăr că democrația este cea mai proastă formă de guvernare, excepțind însă toate celelalte forme care au fost încercate din cînd în cînd".

Leaderi și codași, fără polarizare, este modelul schimbării

Aprobarea sau dezaprobarea întregului este direct relaționată cu diferențele dintre indivizi în felul în care ei răspund transformărilor majore ale regimului lor politic. Combinînd pozițiile în care indivizii plasează regimurile vechi, actual și viitor, se ajunge la confruntarea cu dinamicile schimbării la nivel individual (vezi Rose & Mishler, 1994).

Indivizi care nu aprobă regimul comunist și aprobă actualul sistem pluralist pot fi numiți democrați; este cel mai larg grup în noile democrații, în medie 32%. Reacționarii sunt mai numeroși de 23%, ei afirmando o aprobare a regimului comunist și dezaprobarea celui prezent. Se observă o semnificativă creștere a ambivalenței în rîndul cetătenilor noilor democrații. Un sfert sunt sceptici, exprimînd dezaprobarea astăzi a vechiului cît și a noului regim. Acest grup nu este astăzi anti-democratic cît nu este încă convins că noul regim va fi bun în el însuși. În Croația, scepticii constituie majoritatea absolută. Grupul docil, ce aprobă astăzi vechiul cît și noul regim, se limitează la 20%.

Dacă indivizii își orientează direcția actuală de schimbare către viitor, rezultatul cumulat poate fi o polarizare, care pentru democrați și sceptici poate deveni din ce în ce mai favorabilă sistemului actual, în vreme ce pentru reacționari s-ar aliena treptat. Democrații și reacționarii vor fi nu numai în tabere diferite, ci chiar la o distanță din ce în ce mai mare în viitor. În loc să organizeze alegeri care să presupună competiția între partidele de guvernămînt și o opoziție loială, ei vor transforma totul într-o competiție a propunerilor de regimuri competitive. O astfel de polarizare a epuizat Italia timp de o generație după 1945 și a dus la prăbușirea celei de a 4a Republiei franceze.

O a doua posibilitate ar fi totuși ca reacțiile la schimbările regimului să împartă populația europeană în grupuri care să difere unele de altele prin viteza de adaptare la schimbare. Leaderii sunt cei care aprobă noul regim acum; codașii sunt cei care ajung cu început să îl aprobe în amii ce vor urma. Studii despre instituționalizarea sprijinului popular acordat democrației în Germania și Austria după cel de-al doilea război mondial arată că s-a trecut printr-un proces de schimbare cumulativă mai însfătă a leaderilor și apoi a codașilor. De altfel, în anii 70 sprijinul acordat democrației a crescut mai repede în Spania decât în noile democrații mai timpurii (Weil, 1989). În măsura în care acest model se potrivește, clivajele regimului se vor eroada treptat și sprijinul acordat noilor regimuri pluraliste se va răspândi în societate.

Așteptări viitoare în privința regimului sunt în concordanță cu structura de leaderi și codași. Deși reacționarii apreciază în medie de 98 de puncte actualul regim ca fiind mai prost decât regimul comunist, în cinci ani se prevede că media reacționarilor să fie virtual neutră în privința noului regim (ceea ce înseamnă: -3). Scepticii se orientează și ei cu început către a acorda sprijin regimului: se așteaptă că în cinci ani media scepticilor să fie în favoarea regimului. În același timp, atitudinea favorabilă a democraților în favoarea regimului va

continua să se accentueze, același lucru fiind adevărat și pentru cei docili (Rose & Mishler, 1994). În viitor, este europenii se vor diferenția în ceea ce privește regimul, dar în locul unei diferențieri între cei pentru și cei împotriva regimului, dovezile prezente arată că vor apărea diferențe între o mare majoritate favorabilă regimului și o mică parte predominant neutră.

Ce fel de diferențe?

Transformarea ce se petrece în societăților post-comuniste își are originea în existența unor probleme comune mai multor țări central și est europene. Prezența acestor probleme este totuși insuficientă pentru a justifica un răspuns comun dat colapsului imperiului sovietic. Fiecare dintre țările analizate aici are istoria ei și tradiția ei culturală. De altfel, exercitarea autorității comuniste a fost diferită de la o țară la alta, ca și resursele economice.

Dacă aceste diferențe naționale sunt importante, adevărata diferență în Europa estică de astăzi, ca și după 1989, vor fi între țări. Dacă toți gîndesc astfel, atunci tabelele BND ar trebui să indice tendințe crescătoare de pînă la 90% a celor care sunt de acord în cadrul unei țări. Deși această propunere nu poate fi sprijinită cu dovezi dintr-o singură țară, ea este relevantă pentru un asemenea test deoarece BND cuprinde zece țări. Este posibil ca afirmarea omogenității naționale și a diferențelor majore între țări să facă astfel ca conflictele cele mai importante din regiune să fie conflicte interstatale. Propunerile privind diferențele majore dintre țări trebuie să prevadă cîteva divizări existente în interiorul țărilor.

O ipoteză alternativă este că cele mai mari diferențe din Europa post-comunistă apar în interiorul societăților. Dacă există diferențe, atunci întrebările ce oferă două alternative vor genera răspunsuri cu o valoare de adevăr egală. Diferențele pot

apărea între noi democrați, vechii comuniști și noi autoritariști, urmînd o structură etnică sau de clasă; sau mai simplu, între cei priviți sau care se privesc singuri ca învingători în perioada transformării, și cei care au pierdut. Diferențele pot fi în acord cu o negociere într-un cadru democratic sau se pot adînci, amenințînd astfel cu un conflict ce ar pune regimul în pericol.

Datele cercetării sunt deosebit de folositoare pentru a testa întinderea și profunzimea diviziunilor din interiorul societăților democratice. Cercetările pe bază de eșantioane pot arăta cît de întinsă sau cît de redusă este proporția pe care o reprezintă scriitorii sau partidele de mijloc. În analiza economică, datele despre indivizi evită eroarea de a implica distribuția bunăstării din agregatele naționale. Pentru orice mărime dată a produsului național brut pe cap de locuitor sunt posibile mai multe modalități de distribuție. Cercetarea care urmărește o măsurare separată a atitudinilor economice de cele politice, evită astfel transferul greșelilor dintr-un domeniu în celălalt.

Tabelele arată în mod invariabil diferențele dintre țări, chiar dacă acestea sunt numai un rezultat al fluctuației inerente în orice proces democratic. Este șocant că procentajele diferențelor dintre țări sunt mai degrabă marginale decît indicând conflicte dintre majoritățile naționale. Analizele aprofundate ale replicilor la răspunsurile date la nivel național la întrebările economice din toate țările BND (Rose & Haerpfer, 1992, p. 61ff.; 1993, p. 73ff.) au descoperit că deviația medie la noile democrații este în medie sub 11%.

Diferențele în perspectivele politiciei de masă ar trebui să fie mai mari de vreme ce sistemele politice reflectă mai degrabă diferențele naționale specifice, în timp ce comportamentul pe plan economic este peste tot subiectul unor influențe materiale comune și al cererilor de intrare pe piață. De fapt, există o mare asemănare și în vederile politice. Din toate întrebările politice din analizele BND I și II se observă că diferența

REAȚIA MASelor LA TRANSFORMările ...

medie națională a BND este de 11% sau chiar mai puțin.

Tendințele generale sunt în acord cu diferențele care apar de la o națiune la alta pe diverse subiecte, conform tabelului sus menționat. De exemplu, ceea ce la unguriapare ca o aprobare a vechiului regim comunist, este de fapt o reflecție a unei experiențe atipice dinainte de 1989. Nesiguranțele actuale din Belarus și Ucraina produc reacții diverse. Croația este unică printre țările examineate fiind în mijlocul războiului. Totuși, structura generală face ca țările din capul și din coada clasamentului să fie excluse din medie. Practic, orice tabel arată o tendință de mijloc evidentă în atitudinea față de transformare a indivizilor din țările din estul Europei.

Diferențele interne ale țărilor din estul Europei reprezintă o temă mult studiată de către Barometrul Noilor Democrații. În

majoritatea cazurilor în care se face referire la diverse subiecte, cel puțin o treime din respondenți exprimă o opinie contrară majorității, iar în cazul răspunsurilor care oferă o multitudine de răspunsuri, nu există practic o majoritate. Mai mult, societățile fostei Uniuni Sovietice au tendința să se împartă conform unor direcții similare. Media răspunsurilor pozitive la toate întrebările legate de sfera economică din Barometrul Noilor Democrații - II este 46%, iar la întrebările politice 40% (Rose & Haerpfer, 1993, pp. 74, 76). Fiecare opinii majoritate îi corespunde una minoritară și de multe ori diferența dintre ele este foarte mică. În fiecare din societățile post-comuniste din Europa de Est există nevoie de a împăca opiniile contrare. Identificarea și înțelegerea coalițiilor de guvernare sunt incitative nu numai pentru cercetarea în științele sociale, ci și pentru democrație în general.

Note și bibliografie

* Autorii doresc să mulțumească Dr. Monika Wammerl de la Institut fur Konfliktforschung, Viena și lui Evgeny Tikhomirov de la Centre for the Study of Public Policy, University of Stratchlyde, pentru eforturile depuse în procesarea datelor obținute de la cele zece țări prezentate aici. Mușumim de asemenea pentru sprijinul oferit personalului de la Fessl & GfK, Viena, în mod deosebit dr. Rudolf Bretschneider și dr. Peter Ulram, ca și Mitropa - Viena condusă de dr. Karl Blecha, care a coordonat munca de teren în cele zece țări. Efortul și vizionea dr. Heinz Kienzl, președinte al Pau Lazarsfeld Society, Viena, au fost indispensabile progresului cercetărilor Barometrului Noilor Democrații, care este sprijinit de către Austrian National Bank și Austrian Federal Ministry for Science and Research.

1. Termenul de Europa est este folosit aici cu sens mai mult politic decât geografic,

referindu-se la toate țările din Europa centrală și de est aflate sub control comunist în perioada post-belică.

2. Cercetările arată că țările est europene tind să ia ca model Suedia și Germania de vest mai degrabă decât Statele Unite.
3. Țările descrise ca noi democrații variază în standardele democratice. Este important de subliniat aici că toate au renunțat la regimul bazat pe monopolul partidului asupra ăutării, au desființat cenzura, au afirmat libertatea de expresie, organizarea mai multor partide politice, și au organizat alegeri libere. Ele urmează astfel concepția lui Schumpeter (1952) pentru care criteriul minim de democrație este guvernarea prin competiție electorală între elite.
4. Interpretare acestor fapte este disputată, unii susținând că numai câteva opinii bine argumentate sunt suficient pentru a îndeplini criteriile democratice conform

- regulilor populare, în vreme ce alții afirmează rolul elitelor în deținerea puterii și formarea opiniei. Cf. Page & Shapiro, 1992, și Key, 1961.
5. Subdivizarea respondenților în fosta Ceho-Slovacia face posibilă raportarea separată a rezultatelor pentru Cehia și Slovacia în cercetarea BND din 1991.
 6. Semnificația este calculată prin măsurarea în mod egal a numărului total de respondenți din fiecare țară, pentru a evita distorsiunile ce apar din diferențe minore în numărul de respondenți din fiecare țară.
 7. Pentru toate detaliile tehnice, vazi SWS-Rundschau (1992) și Rose & Haerpfer (1993).
- Gabriel A. Almond, *A Discipline Divided*, London, Sage Publications, 1990.
- Gabriel A. Almond & Sidney Verba, *The Civic Culture*, Princeton, NJ University Press, 1963.
- Ellen Carnaghan, *A Revolution in Mind: Russian Political Attitudes and the Origins of Democratization under Gorbachev*, New York, PhD thesis in Politics, New York University, 1992.
- Central and East European Barometer**, Brussels, Report of Surveys. Research Analyses division of the European Commission, 1998.
- Jan Ake Dellenbrant, *Parties and Party Systems in Eastern Europe*, in Stephen White, Judy Batt & Paul Lewis, eds., *Developments in East European Politics*, London, Macmillan, 1993.
- Wolf-Dieter Eberwein, *Transformation Processes in Eastern Europe: Perspectives from the Modelling Laboratory*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1999.
- European Centre for Social Welfare and Research, *Welfare in a Civil Society*, Vienna, European Centre, 1993.
- James L. Gibson & Raymond M. Duch, *Emerging Democratic Values in Soviet Political Culture*, in Arthur H. Miller et al., 1993, pp. 69-94.
- Alben E. Gollin, ed., *Monitoring Revolution Change: Opinion Research in the Former Soviet Union and Eastern Europe*, International Journal of Public Opinion Research, 4, 4, 1992.
- Gregory Grossman, *The Second Economy of the USSR*, Problems of Communism, 26, 5, 1977, pp. 25-40.
- Philip Hanson, *Local Power and Market Reform in Russia*, Communist Economies & Economic Transformation, 5, 1, 1993, pp. 4540.
- A. Katsenelinboigen, *Coloured Markets in the Soviet Union*, Soviet Studies, 29, 1, 1977, pp. 62-85.
- Albert O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1970.
- V. O. Key, *Public Opinion and American Democracies*, New York, Knopf, 1961.
- D. R. Kinder & D. Kiewiet, *Sociotropic Politics: the American Case*, British Journal of Political Science, 11, 1981, pp. 129-61.
- Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1992.
- S. M. Lipset, *Political Man*, New York, Doubleday, 1960.
- Michael B. MacKuen, Robert S. Erikson & James A. Stimson, *Peasants or Bankers? The American Electorate and the US Economy*, American Political Science Review, 86, 3, 1992, pp. 597-611.
- Gyorgy Markus, *Parties, Camps and Cleavages in Postcommunist Hungary*, Vierteljahrsschriften, Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1992, pp. 245-254.

REAȚIA MASELOR LA TRANSFORMĂRILE ...

- W. T. E. Mishler & Richard Rose, *Public Support for Legislatures and Regimes in Eastern Europe*, Paris, IPSA Legislative Research Committee Conference, 26-28 May, 1993.
- W. T. E. Mishler & Richard Rose, *Trajectories of Fear and Hope: The Dynamics of Support for Democracy in Eastern Europe*, Glasgow, University of Strathclyde Studies in Public Policy No. 214, 1993a.
- Arthur H. Miller, William M. Reisinger & Vicki L. Hesli, eds, *Public Opinion and Regime Change: the New Politics of Post-Soviet Societies*, Boulder, CO, Westview Press, 1993.
- Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion Our Social Skin*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 1980.
- Claus Offe & Rolf G. Heinze, *Beyond Employment: Time, Work and the Informal Economy*, Cambridge, Polity Press, 1999.
- Benjamin I. Page & Robert Y. Shapiro. *The Rational Public: Fifty years of trends in American Policy Preferences*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 1992.
- Geraint Parry, George Moyser & Neil Day, *Political Participation and Democracy in Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Luiz Carlos Bresser Pereira, Jose Maria Maravall & Adam Przeworski, *Economic Reforms in New Democracies: a Social-Democratic Approach*, New York, Cambridge University Press, 1993.
- Fritz Plasser & Peter A. Ulram, *Economic Expectations and Political Confidence*, Budapest, ESOMAR Seminar, May 1993.
- Geoffrey Pridham, ed., *The New Mediterranean Democracies: Regime Transition in Spain and Portugal*, London, Frank Cass, 1984.
- Frederic L. Pryor, *The Red and the Green: The Rise and Fall of Collectivized Agriculture in Marxist Regimes*, London, George Allen and Unwin, 1999.
- Richard Rose, *Ordinary People in Public Policy*, London, Sage Publications, 1989.
- Richard Rose, *Escaping from Absolute Dissatisfaction: a Trial-and-Error Model of Change in Eastern Europe*, Journal of Theoretical Politics, 4, 4, 1992, pp. 371-393.
- Richard Rose, *Eastern Europe's Need for a Civil Economy*, in Richard O'Brien, ed., *Finance and the International Economy* 6, Oxford, Oxford University Press, 1992a, pp. 4-16.
- Richard Rose, *Who Needs Social Protection in Eastern Europe? A Constrained Empirical Analysis*, Glasgow, University of Strathclyde SPP 202, 1992b.
- Richard Rose, *Contradictions between Micro and Macro-Economic Goals in Post-Communist Societies*, Europe-Asia Studies, formerly Soviet Studies 45, 3, 1993, pp. 419-444.
- Richard Rose & Christian Haerpfer, *New Democracies between State and Nation: a Baseline Report of Public Opinion*, Glasgow University of Strathclyde Studies in Public Policy No. 204, 1992.
- Richard Rose & Christian Haerpfer, *Adapting to Transformation in Eastern Europe: New Democracies Barometer*, Glasgow, University of Strathclyde Studies in Public Policy No. 212, 1993.

- Richard Rose & Toni Makkai, *Collectivist versus Individualist Welfare Values in Post-Communist Societies*, Budapest; British ESRC-Hungarian Conference, 26-27 March 1993.
- Richard Rose & T. E. Mishler, *Mass Reaction to Regime Change in Eastern Europe: Polarization or Leaders & Laggards?*, British Journal of Political Science 1994, in press.
- Richard Rose & Espeny Tikhomirov, Who Grows Food in Russia and Eastern Europe? *Post-Soviet Geography*, 34, 2, 1993, pp. 111-126.
- Michael G. Roskin, The Emerging Party Systems of Central and Eastern Europe, *East European Quarterly*, 27, 1, 1993, pp. 47-63.
- Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, George Allen and Unwin. 4th ed., 1952.
- Vladimir Shlapentokh, *Public and Private Life of the Soviet People*, New York, Oxford University Press, 1989.
- Endre Sik, From the Second to the Informal Economy, *Journal of Public Policy*, 12, 2, 1992, pp. 153-175.
- Sidney Verba & Norman H. Nie, *Participation in America*, New York, Harper and Row, 1972.
- SWS-Rundschau, *Meinungsprofile: Neue Demokratien Barometer 1991*, SWS-Rundschau, Vienna, 39, 1992, pp. 57-88.
- Stephen Welch, Issues in the Study of Political Culture: The Example of Communist Party States, *British Journal of Political Science* 17, 1987, pp. 479-500.
- Frederick D. Weil, The Sources and Structure of Legitimation in Western Democracies, *American Sociological Review* 54, 4, 1989, pp. 682-706.
- Stephen White, *Political Culture and Soviet Politics*, London, Macmillan, 1979.
- Jan Winiecki, *The Distorted World of Soviet-Type Economics*, London, Routledge, 1988.